

**HİKMETLİ SÖZLER ve
MANASTIRLI MEHMED RIFAT EFENDİ'NİN
HİKMET HAZİNELERİ ADLI ESERİ**

Cüneyt EREN*
Halit ERBOĞA**

Önsöz

Mesel veya hikmetli söz geleneği doğu kültüründe daha yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle Arap sözlü ve yazılı kültürü bu tür örneklerle doludur. Kaynaklar bu kültürden günümüze kadar ulaşan 6000 kadar meselden bahsederler. Sadece Ebu'l-Atâhiye'nin *Zâtu'l-Emsâl* adlı eserinde 4000 kadar mesel zikredilmiştir. Bunun içindir ki başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.s)'in hadislerinde bu tür örnekleme, mesel getirme ve sembolik anlatımlar sık sık yer almaktadır.

Konuyla doğrudan alakalı Arapça kaleme alınmış birçok eser vardır. Bunların içinde kaynak olabilecek ilk eserler Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbu Cemheretu'l-Emsâl'i*, İbn Esir'in *el-Meselu's-Sâir'i* gelir. Türkiye'de de bu konuyla doğrudan olmasa da benzer birkaç çalışma yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri Muallim Naci'nin kaleme aldığı ve Ömer Hakan Özalp'ın yayına hazırladığı *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri Sânihâtü'l-Arab* adlı olanıdır¹. Ayrıca Hz. Ali'ye atfedilen içinde hutbeleri, mektupları, emirleri ve hikmeti sözlerinin yer aldığı *Nehcu'l-Belâga* adlı eseri Abdulkadir Gölpinarlı tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır.

-
- * Dokuz Eylül Ün. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğr. Üyesi
  - ** Dokuz Eylül Ün. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Okutmanı

¹ Bunun dışında salt atasözü ile alakalı Türkçe basılmış E. Kemal Eyüboğlu'nun *13 yy'dan Günümüze Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler (1-2 Cilt)*, Hatice Solak'ın *Anonim Halk Edebiyatı Mahsulleri*, Numan Yazıcı'nın *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimleri*, Mustafa Taşcı'nın *Nesillerden Nesillere Armağan Sözler Hazinesi* Ali Püsküllüoğlu'nun *Türk Atasözleri Sözleri* adlı eserler de zikredilebilir.

Manastır'lı Mehmed Rifat Efendinin çevirisini yaptığı bu eser ise hicri 6. asır şair ve edebiyatçılarından Reşid Vatvat'ın; 'Cevâhiru Çihâr Yâr' -Dört Seçkin Dost ünvanıyla *es-Sadık İlä's-Siddik Ebu Bekr es-Siddik (r.a)*, *Efdalu'l-Hitâb min Kelâmi Ömer b. Hattâb (r.a)*, *Ünsü'l-Lehefân min Kelâmi Osman b. Afvân (r.a)*, *Mat-lûbu Külli Tâlib min Kelâmi Ali b. Ebi Tâlib (r.a)* isimleriyle dört ayrı risale olarak tertip ettiği kitabının Osmanlı Türkçesine çevirisi olup daha sonra kendisinin değerli bulduğu bazı atasözlerini de ekleyerek hepsi bir arada vefatından sonra kızı tarafından 1325 yılında yayınlanmış bir eserdir².

Mehmed Rifat Efendi bu eseri, kitabın 'İfade' adlı bölümünde kızı Ganimet'in de belirttiği üzere Halep'te sürgünde iken ömrünün son günlerinde kaleme almıştır. Günümüze kadar pek az nüshası kalmış olan bu eser sadece bazı kütüphanelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla nadir bulunan eserlerden sayılır.

Orijinali küçük boy 96 sayfadan oluşan bu kitapda Hz. Ebû Bekir (r.a)'a ait 55, Hz. Ömer (r.a)'a ait 70, Hz. Osman (r.a)'a ait 40, Hz. Ali (r.a)'a ait 74 söz ile beşinci ve son bölümde 129 adet atasözü bulunmaktadır.

Mehmed Rifat Efendi'nin Hayatı

Mehmed Rifat Efendi 1851/1267 senesinde Manastır'da dünyaya gelmiştir. Babası Raşid Efendidir. Harp Okulunda okumuş ve 1872 senesinde kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Önce mezun olduğu okulda öğretmen olarak çalışmış, bir ara Sultan Abdülaziz'in halli olayında Dolmabahçe Sarayında görev almıştır.

² Reşid Vatvât, hicri altıncı asır ileri gelen eşsiz, meşhur âlim ve edebiyatçılarından biri olup, İmam Suyûtî (k.s) hazretleri bu zatın âli neseplerini *Bugyetu'l-Vu'âz fi Tabakati'l-Lügaviyyûn ve'n-Nuhâ* adlı eserinde Muhammed b. Muhammed b. Abdülcelîl b. Abdülmelik b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdirrahman b. Muhammed b. Yahya b. Merdeveyh b. Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. Hattâb (r.a) silsilesiyle belirtmiştir. Onun hakkında: 'Şiir ve nesir sahasında zamanının nadir ve eşsiz şahsiyetlerinden biri, Arap dilinin incelikleri ile nahiv ve edebiyat surları en iyi bilen, en uzak yerlerde dahi kendinden bahsedilen birisiydi' vasıflarıyla; fazilet ve bilimdeki mertebesini, 'Arapça bir bahir beyit nazmeder aynı anda Farsça başka bir beyit nazmederdi.' sözleriyle de onun şiir yazmadaki fevkalade gücünü belirtmiştir. Ayrıca *Hadâiku's-Sihri fi Dakâiki's-Şi'r* adlı meşhur eserine de işaretle bulunmuştur.

Harbiyede hocalığı sırasında 'Çanta' adında bir dergi çıkarmıştır. Bu dergide edebiyatın yanı sıra yer yer askerlikle ilgili konuları da ele almıştır.

Daha sonra binbaşılığa yükselerek 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına katılmış burada esir düşmüştür. Savaştan sonra 1878 senesinde İstanbul'a dönse de Sultan Abdülaziz'in halli olayına katıldığı için, Sultan II. Abdulhamid kendisini kaymakam rütbesiyle bir çeşit sürgün olarak 1882 senesinde Şam'a göndermiştir.

Bir daha İstanbul'a dönememiş, ömrünün sonuna kadar buralarda kalmış ve nihayet 1907/1325 senesinde Halep'te vefat etmiştir.

Mehmed Rifat Efendi edebiyatta oyun yazarlığı ve dilciliği ile tebarüz etmiştir. Oyunlarının büyük bir kısmı Gedikpaşa Tiyatrosunda sahnelenmiştir. Şiirlerinde daha çok dini ve hikmet ağırlıklı temalar işlemiştir. Münacat, naat, gazel, manzume, mesnevi, mersiye, tarih, şarkı ve değişik beyit ve koşmalardan oluşan bir divançesi vardır. Yayımlanmamıştır. Eserlerinin, klasik anlayıştan kopmamakla birlikte, Tanzimat sonrası gelişen yeni gramer anlayışını güçlendirici katkısı olduğu söylenmiştir. Özellikle *Külliyât-ı Kavâid-i Osmâni* adlı eserinin Türk gramerinin gelişme sürecine katkı yaptığı vurgulanır³.

Eserleri

Manastırlı Mehmed Rifat Efendi, Türk Edebiyatı, Arap Dili ve Edebiyatı, din, sosyoloji, medeniyet tarihi, askerlik sanatları, genel kültür, matematik ve mimarlık gibi farklı alanlarda yüze yakın eser telif etmiş, bu eserlerin yaklaşık yetmiş kadarını yayımlayabilmiştir. Türkçe edebî eserlerinde arkadaşı Namık Kemal'in izleri görülür.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Görenek* (Piyes oyunudur. 1873 senesinde kaleme alınmıştır.), *Ya Gazi Ya Şehid* (Piyes oyunudur. 1876 senesinde kaleme alınmıştır.), *Hükm-i Dil* (Piyes oyunudur. 1876 senesinde kaleme alınmıştır.), *Pakdâmen* (Piyes oyunudur. 1876 senesinde kaleme alınmıştır.), *Temâşa Külliyyâtı* (İki cilt olup Hasan Bedrettin ile birlikte kaleme almış, bazılarını

³ Geniş bilgi için bkn. *Son Asır Türk Şairleri*, İnal Mahmud Kemal, İstanbul, 1969; *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Heyet, İstanbul, 2001.

da çevirmiştir.), *Osman Gazi* (Piyes oyunudur. 1873 senesinde kaleme alınmıştır.), *Taksimî Arazi* (tercümedir), *Muhtasar Mimari* (tercümedir), *Hendese-i Sathiyê*, *Hendese-i Hattiyê*, *Münhanîyatı Müstamele*, *Osmanlı Sarfı*, *Nahvî Osmani*, *Hikayat-ı Müntehabe*, *Usûl-i Bedâyi*, *Külliyât-ı Kavâid-i Osmâni*, *Hüsrev ü Şirin*, *Ebulfidâ*, (Hasan Bedrettin ile birlikte), *Mecâmi'u'l-Edeb*, *Delile Yahud Kanlı İntikam* (Hasan Bedrettin ile birlikte), *Ebulala yahud Mürüvvet* (Hasan Bedrettin ile birlikte), *Ahmet Yetim yahut Neticei Sadaket* (Hasan Bedrettin ile birlikte), *Fakire yahut Mükafatı İffet* (Hasan Bedrettin ile birlikte), *Kölemenler* (Hasan Bedrettin ile birlikte), *Manzum İlm-i Hâl*, *Tuhfetun İslâmiyye*, *Mir'atü'l-İslam*, *Mecelle-i Hendese*, *Delâil'i Askeriye*, *Kavâid-i Esâsiye-i Harbiye*, *Menakibi Tabiiyyat*, *Nedamet* (Hasan Bedrettin ile birlikte), *Hane*, *Mirâtul İslam*, *Alaimi Cevviye*, *Zanniyat ve Hurafatı Avam*, *Şuarayı Arabla Şuarayı Garb*, *Müsellesatı Edebiye*, *Mevalidi Selaseye bir Nazar*, *Müntehabatı Sinan Paşa*, ve tanıtımını yaptığımız *Cevahiri Çihar Yâr ve Emsali Kibar*.

Kitapta yer alan hikmetli sözlerden bazıları şunlardır:

a- Ebu Bekr es-Siddîk (r.a)'ın sözleri:

إِذَا كَانَ الْمَالُ عِنْدَ مَنْ لَا يَنْفِقُهُ وَالسَّلَاحُ عِنْدَ مَنْ لَا يَسْتَعْمِلُهُ وَالرَّأْيُ عِنْدَ مَنْ لَا يَقْبَلُ مِنْهُ ضَاعَتِ الْأُمُورُ.⁴

Mal cimrilerde, silah korkaklarda, düşünce de zayıflarda olursa işler bozulur.

إِعْمَلْ كَأَنَّكَ تُرَى وَأَعِدُّ نَفْسَكَ فِي الْمَوْتَى.⁵

Bir iş yaparken gözetleniyormuşsun gibi yap ve kendini ölmüş say.

أَكْرَمَكُمْ عِنْدِي الضَّعِيفُ حَتَّىٰ أُعْطِيَهُ الْحَقَّ وَإِنْ أضعَفَكُمْ عِنْدِي الْقَوِيُّ حَتَّىٰ أَخْذَ مِنْهُ الْحَقَّ.⁶

⁴ Diğer kaynaklarda (إذا كان الرأي عند من لا يستعمله والمال عند من لا ينفقه ضاعت الأمور) gibi bazı farklılıklarla gelmiştir. Bkz. Safvet Ahmed Zeki, a.g.e., I/252.

⁵ Bkz. el-Muzni Yusuf b. ez-Zekiyy (ö. 742), *Tezhîbu'l-Kemâl*, Beyrût, 1400, II/253; ez-Zehabi Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrût, 1413, I/548; Hz. Ebûbekir (r.a)'a nisbet edilen bu söz Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde (وأيك ودعوة المظلوم) ziyadesiyle hadis olarak rivayet edilmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel (ö. 241), *el-Müsned*, Mısır, II/343.

Hakkını verinceye kadar, en zayıfınızı güçlülerden ve hakkı ondan alıncaya kadar en kuvvetlinizi zayıflardan sayarım.

إِنَّ كَيْسَ الْكَيْسِ النَّقِيِّ وَإِنَّ أَعْجَرَ الْعَجْرِ الْفَجُورِ⁷.

Akıllılığın en âlâsı haramlardan sakınmak, acizliğin en adisi de facirliktir.

صَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ تَقِي مَصَارِعَ السُّوءِ⁸.

Halka iyilik etmek, afet ve belâdan korunmaya mucibdir.

كُنَّا نَدْعُ سَبْعِينَ أَبًا مِنَ الْحَلَالِ مَخَافَةَ أَنْ نَقَعَ فِي الْحَرَامِ⁹.

Harama düşme korkusu ile yetmiş tür helali terk ederdik.

10. لَا تُمَاطِ جَارَكَ فَإِنَّهُ يَبْقَى وَيَذْهَبُ النَّاسُ.

Komşunla münazaa etme, zira misafirler gider o kalır¹¹.

b- Ömer b. Hattâb (r.a)'ın sözleri:

إِتَّقُوا شَرَّ مَنْ تَبِعْتُمْ قُلُوبَكُمْ.

Kalben buğz ettiğiniz kişilerin şerrinden korkunuz.

أَحْذَرُكُمْ عَاقِبَةَ الْفِرَاقِ فَإِنَّهُ أَجْمَعُ لِأَبْوَابِ الْمَكْرُوهِ مِنَ السُّكْرِ.

İşsizliğin rahatından sakının. Zira böylesi boş vakit, sarhoş-
luktan daha kötü fenalıkları barındırır.

أَرُوُوا الْأَشْعَارَ فَإِنَّهَا تَدُلُّ عَلَى مَحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ¹².

Şiirleri rivayet edin (Şiir okuyun) çünkü onlar güzel ahlakı gösterirler.

الدِّينُ مَيْسَمُ الْكِرَامِ¹³.

Din ve iman, şerefli kimselerin süsü ve güzelliğidir.

⁶ Başka bir rivayette (إن أقوامك عندي الضعيف حتى أعطيه حقه وإن أضعفكم عندي القوي حتى أخذ منه) olarak geçmektedir. Bkz. en-Nisâbüri Ebu'l-Fadl, *a.g.e.*, II/451.

⁷ Bkz. en-Nisâbüri Ebu'l-Fadl, *a.g.e.*, II/451.

⁸ Bkz. İbn Manzûr Cemâluddîn, *a.g.e.*, IV/337.

⁹ Bkz. Medâricu's-Sâlikîn, II/22.

¹⁰ Bkz. en-Nisâbüri Ebu'l-Fadl, *a.g.e.*, II/451.

¹¹ Münâzaa etme, (tartışmak, ağız dalaşına girmek) anlamındadır.

¹² Bazı kaynaklarda (ارووا الأشعار واعرفوا غريبها ومعانيها وأيام العرب والعجم) şeklinde gelmiştir. Bkz. el-Kalkaşendî Ahmed b. Ali (ö. 821), Damasqus, 1987, *Subhu'l-A'sâ fi Sinâati'l-İnşâi*, I/119.

¹³ Bkz. en-Nisâbüri Ebu'l-Fadl, *a.g.e.*, II/453.

العَبْدُ إِذَا تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَ اللَّهُ حِكْمَتَهُ¹⁴.

Allah için halka karşı tevazu gösterenin, Cenab-ı Allah şeref ve şanını yüceltir.

أَمْرَانِ لَا يَنْفَكَانِ مِنَ الْكُذْبِ: كَثْرَةُ الْمَوَاعِيدِ وَشِدَّةُ الْإِعْتِدَارِ¹⁵.

Çok söz vermek ve çokça özür dilemek yalansız olmaz.

إِنَّ الْمَوْتَ فَضَحَ الدُّنْيَا فَمَا تَرَكَ لِذِي لَبِّ فَرَحًا¹⁶.

Ölüm dünyayı öyle rezil etti ki akıl erbabı için sevinilecek birşey bırakmadı.

أَعْقَلَ النَّاسُ أَعْدُرَهُمْ لِلنَّاسِ¹⁷.

İnsanların en akıllısı insanları mazeretleriyle kabul edendir.

رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً أَهْدَى إِلَيْنَا مَسَاوِينَا.

Hatalarımızı gösterenlerden Allah razı olsun.

c- Osman b. Afvân (r.a)'ın sözleri:

ارْمُوا بِالدُّنْيَا حَيْثُ رَمَى اللَّهُ بِهَا¹⁸.

Cenâb-ı Hakk dünyayı nasıl yokluğa mahkûm ettiyse, siz de onu bir tarafa atın.

أَنْتُمْ إِلَى إِمَامٍ فَعَالٍ أَحْوَجُ مِنْكُمْ إِلَى إِمَامٍ قَوْلٍ¹⁹.

Çok konuşan yöneticiden ziyade çok iş gören yöneticiye muhtaçsınız.

إِنِّي لَسْتُ بِمِيزَانٍ لَا أَعُولُ²⁰.

Ben terazi değilim ki yanılma ve hatadan uzak olayım.

خَصَلْتَانِ لَيْسَ مَعَهُمَا تَالِثٌ ؛ حُسْنُ الْأَدَبِ وَتَجَنُّبُ الرَّيْبِ.

Güzel edep ve şüpheden sakınma o kadar güzeldir ki, bunların bir üçüncüsü yoktur.

¹⁴ Bkz. el-Cezerî Ebû's-Seâdât el-Mübârek (ö. 606), *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Beyrut, 1399, I/420.

¹⁵ Bkz. Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Beyrut, 1968, I/265; Bkz. Şihâbüddin Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, II/16.

¹⁶ Bkz. *Kasru'l-Emel*, I/22.

¹⁷ Bkz. en-Nisâbüri Ebu'l-Fadl, *a.g.e.*, II/451.

¹⁸ Bkz. Safvet Ahmed Zeki, *a.g.e.*, I/270.

¹⁹ Bkz. en-Nisâbüri Ebu'l-Fadl, *a.g.e.*, II/453.

²⁰ Bkz. el-Cezerî Ebû's-Seâdât el-Mübârek, *a.g.e.*, III/322.

مَنْ تَرَكَ الدُّنْيَا أَحَبَّهُ اللهُ²¹.

Dünyayı terk eden Allah'ın sevgilisi olur.

هَمُّ الدُّنْيَا ظِلْمَةٌ فِي الْقَلْبِ وَهَمُّ الْآخِرَةِ نُورٌ فِي الْقَلْبِ.

Dünyanın kasaveti kalbin zulmetini, ahiret tasası kalbin nurudur.

d- Ali b. Ebi Tâlib (r.a)'ın sözleri:

إِذَا حَلَّتِ الْمَقَادِيرُ ضَلَّتِ التَّدَابِيرُ.

Takdir vâki olunca tedbir zâil olur.

إِذَا قَدَرْتَ عَلَى عَدُوِّكَ فَاجْعَلِ الْعَفْوَ عِنْدَهُ شُكْرًا لِقُدْرَتِكَ عَلَيْهِ²².

Düşmanına galip gelince, galibiyet şükranı olarak onu affederek mukabele et.

أَفْضَلُ الزُّهْدِ إِخْفَاؤُهُ.

Zühdün en faziletlisi onu gizlemektir.

أَكْرَمُ النَّسَبِ حُسْنُ الْأَدَبِ.

Nesebin en yücesi güzel edebittir.

الْإِحْسَانُ يَقْطَعُ اللِّسَانَ²³.

Iyilik, kötü dilleri keser.

الْإِرْتِقَاءُ إِلَى الْفَضَائِلِ صَعْبٌ وَالْإِحْطَاطُ إِلَى الرَّذَائِلِ سَهْلٌ.

Faziletli şeylere yükselmek güç, alçakça işlere düşme ise kolaydır.

الْبِشَاشَةُ حَبْلُ الْمَوَدَّةِ.

Tebessüm sevginin bağıdır

الْبَحِيلُ مُسْتَعْجِلٌ لِلْفَقْرِ يَعْيشُ فِي الدُّنْيَا عَيْشَ الْفُقَرَاءِ وَيُحَاسِبُ فِي الْآخِرَةِ حِسَابَ الْأَغْنِيَاءِ

Cimri öyle fakirdir ki, dünyada fakirler gibi yaşar, ahirette de zenginler gibi hesap verir.

السُّكُوتُ عَنِ الْأَحْمَقِ جَوَابُهُ.

²¹ Bkz. el-Muznî Yusuf b. Zekiyy (ö. 742), *Tehzîbu'l-Kemâl*, Beyrut, 1400, V/508.

²² Bkz. Şihâbuddin Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, I/406.

²³ Bkz. Ibn Hacer el-Heytemî Ebû'l-Abbâs, *es-Sevâiku'l-Muhrika alâ Ehli'r-Rafd ve'd-Dalâl*, Beyrut, 1997, II/379.

Ahmaka karşı susmak ona cevap vermektir²⁴.

المُحْسِنُ حَيٌّ وَإِنْ نُقِلَ إِلَى مَنَازِلِ الْأَمْوَاتِ.

İyi kimse diridir, mezara girmekle ölmez.

النُّصْحُ بَيْنَ الْمَلَائِكَةِ²⁵.

İnsanlar arasında birine nasihat etmek, onu azarlamak demektir.

---

²⁴ İmam Şafi'nin divanında da yer almaktadır. Bkz. s.

²⁵ Bkz. Şihâbuddin Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, I/70.